

Byzantina Symmeikta

Vol 26, No 2 (2016)

BYZANTINA SYMMEIKTA 26

Βιβλιοκρισία: A. Madgearu, Byzantine Military Organisation on the Danube, 10th-12th Centuries (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, v. 22), Brill, Leiden – Boston 2013, σελ. 212, ISBN: 978-90-04-21243-5

Γιώργος ΚΑΡΔΑΡΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.9059](https://doi.org/10.12681/byzsym.9059)

Copyright © 2016, Γιώργος ΚΑΡΔΑΡΑΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΡΔΑΡΑΣ Γ. (2016). Βιβλιοκρισία: A. Madgearu, Byzantine Military Organisation on the Danube, 10th-12th Centuries (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, v. 22), Brill, Leiden – Boston 2013, σελ. 212, ISBN: 978-90-04-21243-5. *Byzantina Symmeikta*, 26(2), 451–456. <https://doi.org/10.12681/byzsym.9059>

A. MADGEARU, *Byzantine Military Organisation on the Danube, 10th-12th Centuries* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, v. 22), Brill, Leiden – Boston 2013, σελ. 212. ISBN 978-90-04-21243-5

Η μονογραφία του Ρουμάνου ιστορικού A. Madgearu, η οποία εκδόθηκε αρχικά στη ρουμανική γλώσσα (*Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, Cetatea de Scaun 2007) και μεταφράστηκε στα αγγλικά από τις εκδόσεις Brill, πραγματεύεται τη βυζαντινή κυριαρχία στη Βαλκανική από την εποχή του Ιωάννη Τζιμισκή μέχρι τη διαμόρφωση του δεύτερου βουλγαρικού κράτους. Καίριας σημασίας για την επαναπροσέγγιση του θέματος και την ανάδειξη πολλών νέων στοιχείων στα ερευνητικά δεδομένα ήταν ο εντοπισμός πάνω από 700 σφραγίδων στην Πρεσλάβα από τον αρχαιολόγο I. Jordanov πριν από τρεις δεκαετίες, υλικό που, μαζί με νομισματικά και άλλα ευρήματα, έδωσε τη δυνατότητα για την πληρέστερη αποκατάσταση της εικόνας στη Βαλκανική μεταξύ του 10ου και του 12ου αιώνα. Τη σπουδαιότητα των σφραγιστικών ευρημάτων επισημαίνει και ο ίδιος ο συγγραφέας στην Εισαγωγή (σσ. 1-5), όπου επιχειρεί και μία ιστορική αναδρομή στις σχετικές με το θέμα του μελέτες από το 1946 και εξής, προερχόμενες από Ρουμάνους όπως και, μετά το 1970, από Βούλγαρους ή άλλους ερευνητές.

Στο πρώτο κεφάλαιο (η *ανάκτηση του δοναβικού συνόρου*, σσ. 7-58) ο συγγραφέας επιχειρεί να διακρίνει τη διατήρηση του βυζαντινού ελέγχου στη μεθόριο του Κάτω Δούναβη μεταξύ της κατάρρευσης του *limes* κατά τον πρώιμο 7ο αιώνα και της βουλγαρικής εγκατάστασης το 681 ή και μετέπειτα. Στηριζόμενος σε πολύ περιορισμένο αριθμό μολυβδόβουλλων και νομισμάτων, ο Madgearu υποστηρίζει ότι ο βυζαντινός έλεγχος εξακολουθούσε να υφίσταται από τις εκβολές του Δούναβη έως το Δορόστολον και επισημαίνει ακόμη τη ναυτική διείσδυση των Βυζαντινών στην περιοχή κατά τις εικοσαετίες επιχειρήσεις του Κωνσταντίνου Ε΄ εναντίον των Βούλγαρων. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η επανοχύρωση από τους Βούλγαρους του βόρειου τμήματος της

Μικράς Σκυθίας από τα μέσα του 9ου αιώνα και εξής ώστε να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις των Ούγγρων και των Πετσενέγκων, αλλά και η οχύρωση περασμάτων του Αίμου από τους Βυζαντινούς επί Μιχαήλ Γ΄.

Μέρος του πρώτου κεφάλαιου καταλαμβάνει η στρατιωτική οργάνωση της Βαλκανικής από τον Ιωάννη Τζιμισκή με βάση το λεγόμενο *Τακτικόν του Εσκοριάλ*, το οποίο χρονολογείται στο έτος 975. Στο πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με τον Madgearu, ιδρύθηκε το θέμα *Ιωαννουπόλεως* στη βορειοανατολική Βουλγαρία με έδρα την Πρεσλάβα/Ιωαννούπολη, ενώ αναφέρεται και στρατηγός με έδρα τη Δρίστρα/Δορόστολον. Ταυτόχρονα, μία νέα διοίκηση, το *κατεπανάτο της δυτικής Μεσοποταμίας*, προσδιορίζεται στο Δέλτα του Δούναβη ή ακόμη και βόρεια του ποταμού. Νοτιότερα, καταγράφεται η τοποθέτηση στρατηγού στην Αγχιάλο και κλεισουραρχών στη Μεσημβρία, ενώ ένα μολυβδόβουλλο μαρτυρεί την τοποθέτηση στρατηγού στον Μόραβο (Dubravica) της σημερινής Σερβίας. Προσεγγίζοντας την εποχή του Βασίλειου Β΄, ο συγγραφέας σημειώνει για τη δυτική Βαλκανική την ίδρυση του *θέματος Βουλγαρίας* με έδρα τα Σκόπια και του *θέματος Σιρμίου* στα βορειοδυτικά της χερσονήσου με έδρα την ομώνυμη πόλη. Στην περιοχή του Μαυροβουνίου ιδρύθηκε το θέμα *Σερβίας*, το οποίο διοικούσαν τοπικοί Σέρβοι ηγεμόνες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (η *στρατιωτική οργάνωση της περιοχής του Δούναβη*, σσ. 59-100) αναφέρεται η αναδιοργάνωση της βορειοανατολικής Βαλκανικής από τον Βασίλειο Β΄, ο οποίος ίδρυσε το θέμα *Δρίστρας* αντί του παλαιότερου *θέματος Ιωαννουπόλεως*. Ο συγγραφέας παραθέτει τα ονόματα των διοικητών του *κατεπανάτου της δυτικής Μεσοποταμίας* (971-μετά το 1002), του *θέματος Ιωαννουπόλεως* (971-986), του *κατεπανάτου της Θεοδωρουπόλεως* (971), του *θέματος Δορόστολου* (972-975), του *θέματος Δρίστρας* (975-986, 1000-1059) και του *θέματος Παραδούναβου* [1059-1095 (;)· το όνομα *Παρίστριον* δεν αναφέρεται στις σφραγίδες παρά μόνο στις αφηγηματικές πηγές]. Εκτός από το *Παραδούναβον*, ο Ισαάκιος Κομνηνός δημιούργησε και το θέμα *Σερδικής* μεταξύ Ναϊσσού και Φιλιπούπολης, αποσπώντας εδάφη από το θέμα *Βουλγαρίας*.

Ο συγγραφέας κάνει αναφορά στην ανάληψη της εξουσίας στη Δρίστρα από τους Πετσενέγκους του Τατού (ή Χαλή) το 1072 με τους οποίους συνέπραξε και ο *βεστάρχης* Νέστωρ που στάλθηκε εναντίον τους από τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα. Ως αποτέλεσμα της στάσης δημιουργήθηκε νοτιότερα ένα *κατεπανάτο* με κέντρο τη Μεσημβρία ενώ το 1087 ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός δημιούργησε το θέμα *Αγχιάλου*, το οποίο είχε σημαντική ναυτική δύναμη, καθώς συμπεριελάμβανε τις πόλεις Αγχιάλο, Μεσημβρία, Σωζόπολη και Δεβελτό. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο

ο συγγραφέας πραγματεύεται τις έδρες των στρατηγών στο θέμα *Δρίστρας/Παραδούναβου* (οι λεγόμενοι *στρατηγοί των πόλεων*, που εμφανίζονται τον 11ο αιώνα). Ανάμεσα σε αυτές (Πρεσλάβα, Πλίσκα, Βάρνα κ.ά.) αναφέρεται και η Πρεσθλαβίτζα, η θέση της οποίας αποτελεί αντικείμενο συζήτησης. Τέλος, σε ένα επίσης σύντομο τρίτο υποκεφάλαιο, και στο πλαίσιο των συνθηκών που δημιούργησε η επεκτατική διάθεση των Ούγγρων προς τα νότια, εξετάζεται το θέμα *Σιρμίου*, που επιβίωσε μέχρι το 1071, καθώς και το νέο θέμα *Βουλγαρίας*, στο οποίο ενσωματώθηκαν τα εδάφη που διατήρησε το Βυζάντιο ανατολικά και νότια του Βελιγραδίου. Στο θέμα *Βουλγαρίας* απαντούν δύο δούκες, στα Σκόπια και στο Βελιγράδι αντίστοιχα, ενώ η έδρα του θέματος μεταφέρθηκε από το Βελιγράδι στη Ναϊσσό μεταξύ 1096 και 1114.

Στο τρίτο κεφάλαιο (*η εξέλιξη και λειτουργία του βυζαντινού συνόρου στον Δούναβη*, σσ. 101-166) ο συγγραφέας πραγματεύεται αρχικά το οχυρωματικό έργο του Ιωάννη Τζιμισκή μετά την εκδίωξη των Ρώσων από τον Κάτω Δούναβη το 971. Στηριζόμενος στα αρχαιολογικά ευρήματα, καταγράφει διεξοδικά τις νέες οχυρώσεις, οι οποίες αφενός συνδέονται με θέσεις γνωστές από τους ρωμαϊκούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους και αφετέρου οι περισσότερες υπέστησαν στα μέσα του 11ου αιώνα σοβαρές καταστροφές από τις επιθέσεις των Πετσενέγκων. Από την άλλη πλευρά, είναι περιορισμένες οι μαρτυρίες για τις οχυρώσεις δυτικά της Δρίστρας/Δορόστολου. Στα βορειοδυτικά σύνορα, οχυρώσεις παρατηρούνται επί Ισαάκιου Κομνηνού μεταξύ του Μπρανίτσεβο και του Σίρμιου. Ακολούθως εξετάζεται η εξασθένηση της άμυνας στον Κάτω Δούναβη την εποχή του Βασιλείου Β΄, ο οποίος απέσυρε τόσο τις χερσαίες όσο και τις ναυτικές δυνάμεις προς τα νότια. Ακόμη, καταγράφονται οι καταστροφικές επιθέσεις των Πετσενέγκων μεταξύ 1032 και 1036 στην περιοχή της Δρίστρας και της Δοβρουτσάς και επισημαίνεται η περαιτέρω αποδυνάμωση της άμυνας στον Κάτω Δούναβη μετά το 1025 εξαιτίας και της σταδιακής εξάλειψης των μόνιμα εγκατεστημένων γεωργών-στρατιωτών. Πιθανότατα επί Μιχαήλ Δ΄ υιοθετήθηκε ως πολιτική η διατήρηση φιλικών σχέσεων με τους Πετσενέγκους, με την ανάπτυξη και των εμπορικών επαφών μαζί τους, όπως προκύπτει από την παρουσία κομμερκιάριων στην Πρεσθλαβίτζα και τη Δρίστρα. Καταλυτική επίσης για τις διαρκείς αναστατώσεις στην περιοχή ήταν η εγκατάσταση των Πετσενέγκων νότια του Δούναβη, αρχικά ως συμμάχων του Βυζαντίου.

Ο συγγραφέας δίνει έμφαση στον παράγοντα *Πετσενέγκοι* εντός της βυζαντινής επικράτειας, περιγράφοντας τη βάπτιση ενός φυγάδα ηγεμόνα τους (Κεγένης) και του λαού του την εποχή του Κωνσταντίνου Θ΄. Ακολουθώντας

την παραδοσιακή πολιτική αναφορικά με την εγκατάσταση «βαρβάρων» σε βυζαντινό έδαφος, ο Κωνσταντίνος Θ΄ έθεσε τον Κεγένη-Ιωάννη στην υπηρεσία του αποδίδοντας του γη για εγκατάσταση και τον τίτλο του πατρίκιου, ενώ ο χώρος εγκατάστασης του τελευταίου εμφανίζεται στις σφραγίδες ως *Πατζινακία*. Η τελευταία, ως αυτόνομη περιοχή, αποτέλεσε μία ενδιάμεση ζώνη για την προστασία της βυζαντινής ενδοχώρας από τον κύριο όγκο των Πετσενέγκων που ζούσαν βόρεια του Δούναβη. Η εμφάνιση επίσης άλλων νομαδικών λαών στις στέπες βόρεια της Μαύρης Θάλασσας (Ούζοι και Κουμάνοι) οδήγησε σε νέες μετακινήσεις Πετσενέγκων εντός της βυζαντινής επικράτειας, μέρος των οποίων εγκαταστάθηκε μεταξύ Ναϊσσού και Σόφιας. Οι νέοι κύριοι των στεπών επιχείρησαν με τη σειρά τους επιθέσεις στα βυζαντινά εδάφη από το 1065 και μετά.

Το τελευταίο τμήμα του τρίτου κεφάλαιου, αλλά και του βιβλίου, πραγματεύεται τον αιώνα μεταξύ της ανόδου του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού στον βυζαντινό θρόνο και της ίδρυσης του δεύτερου βουλγαρικού κράτους. Για την περίοδο αυτή ο συγγραφέας στέκεται κυρίως: α) στην αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στο *Παραδούναβον* από τον Αλέξιο Α΄ μετά τις νίκες του επί των Πετσενέγκων καθώς και την αντιμετώπιση των Κουμάνων από τη δυναστεία των Κομνηνών· β) στις συγκρούσεις με τους Ούγγρους στη βορειοδυτική Βαλκανική, σε συνάρτηση και με τον σερβικό παράγοντα, κατά τις οποίες το Βυζάντιο αποκατέστησε βραχύβια την κυριαρχία του στον δυτικό Κάτω Δούναβη επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού. Ο τελευταίος επιδόθηκε επίσης στην ανάπτυξη οχυρωματικού έργου και δημιούργησε μία νέα διοίκηση με κέντρο το Σίρμιο· γ) στην απώλεια του βυζαντινού ελέγχου στον Δούναβη μετά το 1180, αφενός εξαιτίας της επανάκαμψης των Ούγγρων στη δυτική Βαλκανική και αφετέρου της βουλγαρικής εξέγερσης το 1185/86, η οποία, παρά τις προσπάθειες του Ισαάκιου Β΄ Άγγελου, τερμάτισε τη βυζαντινή κυριαρχία βόρεια του Αίμου. Η μελέτη κλείνει με τη διατύπωση ορισμένων συμπερασμάτων του συγγραφέα (σσ. 167-172).

Η μονογραφία του Α. Madgearu αποκαθιστά σε γενικές γραμμές τα διοικητικά δεδομένα για τον χώρο και την εποχή που πραγματεύεται και αποτελεί αξιόλογη και προσεγμένη δουλειά. Κύρια πλεονεκτήματά της είναι η πολύ καλή γνώση του συγγραφέα γύρω από το βυζαντινό διοικητικό σύστημα και τις μεταβολές του καθώς και η συστηματική προσπάθειά του να συνδέσει τις μαρτυρίες για τις εχθρικές εισβολές με τα αρχαιολογικά ευρήματα. Ιδιαίτερα χρήσιμη είναι και η παράθεση χαρτών που αφορούν το διοικητικό σύστημα και τις οχυρώσεις. Επίσης, έχοντας καλή γνώση των ερευνητικών δεδομένων, ο Madgearu θέτει ξανά υπό συζήτηση ορισμένα αμφιλεγόμενα ζητήματα, όπως

η θέση του Όγλου ή του Λυκοστόμιου, ενώ αναδεικνύει και παραμέτρους όπως η οχύρωση του βόρειου τμήματος της Μικράς Σκυθίας/Δοβρουτσάς από τους Βούλγαρους. Σημαντικά θέματα ακόμη που προσεγγίζονται επαρκώς είναι η ανάθεση σε επαγγελματικό στρατό (*τάγματα*) της υπεράσπισης του συνόρου του Δούναβη στα μέσα του 11ου αιώνα καθώς και η αλλαγή του αμυντικού δόγματος από την εποχή του Αλέξιου Α΄ και εξής, όταν, με εξαίρεση τη διατήρηση ορισμένων φρουρών στον Δούναβη, προτιμήθηκε η λεγόμενη «άμυνα σε βάθος», με το κύριο βάρος να δίνεται στην υπεράσπιση των διαβάσεων του Αίμου. Σε συνάρτηση με το τελευταίο, αναδεικνύεται και η αυξημένη σημασία των ορεινών περασμάτων ώστε να ανακοπούν οι έφιπποι νομάδες εισβολείς.

Από την άλλη πλευρά, ορισμένες θέσεις του συγγραφέα μπορούν να προσεγγιστούν κριτικά και να επισημανθούν ορισμένες αδυναμίες. Αρχής γενομένης από τα αναφερόμενα στο πρώτο κεφάλαιο για τον 7ο αιώνα, τα ελάχιστα σφραγιστικά ευρήματα δεν μπορούν να μεταβάλουν τα συνολικά δεδομένα για την πτώση του δονναβικού *limes* κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα. Ορισμένα από αυτά σχετίζονται μάλλον με μετέπειτα επιχειρήσεις των Βυζαντινών, όπως του Κωνσταντίνου Δ΄ εναντίον του Ασπαρούχ, και όχι με μόνιμες βάσεις του βυζαντινού στόλου. Ακόμη περισσότερο, ο συγγραφέας συσχετίζει τα περιορισμένα χρυσά και αργυρά νομίσματα με καταβολή ετήσιου φόρου προς τους Αβάρους, για τους οποίους υποθέτει ότι διατηρούσαν τον έλεγχο στο απώτατο τμήμα της Μικράς Σκυθίας (Πεύκη). Στα σχετικά με τους Αβάρους μετά το 626 θα μπορούσε κανείς να επεκταθεί πολύ, εδώ όμως θα χρειαζόταν μία προσεκτικότερη εξέταση της μαρτυρίας της *Αρμενικής Γεωγραφίας* σχετικά με την κατάληψη της συγκεκριμένης περιοχής από τον Ασπαρούχ.

Ως προς τον Ιωάννη Τζιμισκή, είναι αμφιλεγόμενο το συμπέρασμα του Madgearu ότι στόχος των μέτρων του (ίδρυση του *θέματος Ιωαννουπόλεως* και του *κατεπανάτου της δυτικής Μεσοποταμίας*, με το δεύτερο να αποτρέπει τη διέλευση νότια από το Δέλτα του Δούναβη) ήταν η διαφύλαξη του συνόρου από τις επιθέσεις των Ρώσων και μόνο. Επίσης ελέγχεται και η άποψή του ότι το Βυζάντιο υποτίμησε τους Πετσενέγκους μετά το τέλος της ρωσικής απειλής· εδώ, θα μπορούσε να σταθεί περισσότερο στη διπλωματική προσέγγιση του Τζιμισκή με τους Πετσενέγκους καθώς και στα αίτια που οδήγησαν στην αποτυχία ή γρήγορη εγκατάλειψη αυτής της τακτικής. Επιγραμματική είναι και η αναφορά της παρουσίας Βαράγγων ανάμεσα στα μεθοριακά στρατεύματα. Από την άλλη πλευρά, ο εντοπισμός δύο νομισματικών θησαυρών στο Gigen (Oescus) που περιείχαν αποκλειστικά μιλιάρια (710 και 23 αντίστοιχα, στη συντριπτική

τους πλειοψηφία του Κωνσταντίνου Θ'), είναι πιθανότερο να σχετίζονται με καταβολή πληρωμών προς τους Πετσενέγκους υπόσπονδους παρά με αποκόμιση λείας, όπως υποθέτει ο Madgearu. Ευρύτερα, για ζητήματα στρατιωτικής μισθοδοσίας θα άξιζαν εκτενέστερες αναφορές π.χ. στην περίπτωση ενός κινητού νομισματοκοπείου που υπήρχε στη Δρόιστρα και έκοβε αργυρά νομίσματα για τις ανάγκες της εκστρατείας του Τζιμισκή ή για το νομισματοκοπείο στην Isaccea (Noviodunum) επί Αλέξιου Α' που έκοβε επίσης αργυρά νομίσματα.

Τελευταίο, αλλά ιδιαίτερα σημαντικό, είναι η άποψη ότι, ακολουθώντας το παράδειγμα των ανατολικών συνόρων, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, αρχής γενομένης από τον Αλέξιο Α', μετέτρεψαν την περιοχή μεταξύ του Αίμιου και του Δούναβη σε *ερημία* («no man's land» κατά τη διατύπωση του συγγραφέα) καθώς οι εισβολές του 11ου αιώνα και οι συγκρούσεις με τους Ούγγρους κατέστησαν ανέφικτη την αποτελεσματική υπεράσπιση του Κάτω Δούναβη. Για να στηρίξει τη θέση του, ο Madgearu επικαλείται αφενός τη μαρτυρία του Γουλιέλμου της Τύρου κατά την πρώτη Σταυροφορία όπου γίνεται λόγος για πληθυσμιακή ερήμωση της βορειοδυτικής Βαλκανικής και αφετέρου τα ευρήματα που –όπως διατείνεται– μαρτυρούν απουσία εγκαταστάσεων μεταξύ του Αίμιου και του Δούναβη κατά τον 11ο και 12ο αιώνα καθώς και σημαντική μείωση του πληθυσμού. Αν και η διαπίστωση αυτή θα μπορούσε να τεθεί υπό συζήτηση για τη στενή λωρίδα εγκαταστάσεων και οχυρών κατά μήκος του Δούναβη, γεννώνται εύλογα ερωτήματα για μία μεγάλη έκταση όπως αυτή μεταξύ του Αίμιου και του Δούναβη. Μπορούμε ενδεικτικά να σημειώσουμε ότι ο συγκεκριμένος χώρος εξακολούθησε να δέχεται επιδρομές και ληλασίες ενώ στα τέλη του 12ου αιώνα αναδύθηκε εκεί το δεύτερο βουλγαρικό κράτος. Το όλο ζήτημα φαίνεται πιο σύνθετο και μία πιθανή παράμετρος του είναι ένα σύστημα οργανωμένης διαφυγής και προστασίας των αγροτικών και ποιμενικών πληθυσμών στη διάρκεια εχθροπραξιών.

Η μονογραφία του A. Madgearu είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τον μελετητή του χώρου του Κάτω Δούναβη, ιδιαίτερα του ανατολικού του τμήματος, και αποτελεί αναμφίβολα μία ουσιαστική συμβολή στα ερευνητικά δεδομένα. Ταυτόχρονα, όπως σημειώθηκε, κάποια συμπεράσματα του συγγραφέα πρέπει να αντιμετωπιστούν με επιφύλαξη ενώ ορισμένα άλλα σημεία, που δεν προσεγγίστηκαν επαρκώς, προσφέρουν δυνατότητες για περαιτέρω έρευνα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΡΑΣ

ΠΕ/ΕΙΕ